

mål+³mæle

Mange, indtil flere, flest

Danskerne har åbenbart vanskeligt ved at om-tale *flere*, uden at der sniger sig et *indtil* eller *op til* med: *indtil flere har set nyheden, op til flere er udeblevet*. Erik Hansen forklarer, hvorfor *indtil* og *op til* er den rene sproglige tomgang *side 8*.

Tegnsprog

Døves tegnsprog er et selvstændigt sprog med sin egen grammatik. Nogle tegn kan forstås umiddelbart, mens andre ikke kan. F.eks. viser man 'grøn' ved at føre den flade hånd skråt nedad og frem fra næsetippen, idet hånden samtidigt lukkes. Læs *side 10*.

Den årle morgen

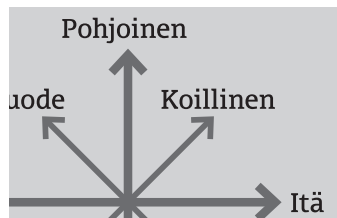
Der er flere slags gammeldags ord. Nogle er gamle, fordi de betegner noget historisk, fx *stavnsbånd*; mens andre er på vej ud af sproget. Og så er der ord som *årle* ('tidlig'), der bruges til at efterligne tidligere tiders sprog med. Lars Brink skelner *side 17*.

Retninger i finsk

I finsk er der otte verdenshjørner. Der er ikke bare ord for nord, øst, syd og vest, men også helt selvstændige ord for de fire retninger imellem; ikke noget med sammensætninger som *nordøst* osv. *Mål og Mæles* serie om retningsangivelser er nået til finsk og beslægtede sprog. Læs *side 21*.

Finanskrise skal vel ikke være Årets ord 2008?

Der er andre, mere kreative ord på valg til Årets ord 2008. Se *side 30*.

Sprogligheder	2
Indtil flere	8
Kan du se hvad jeg sagde?	10
Arkaiserende, gammeldags, historisk	17
Når man spørger i øst	21
Aveda og sanskrit	28
Nomineringer til Årets ord og udtryk 2008	30
<i>Mål og Mæle</i> på tegnsprog	32

Hvis man mente, at sproget skulle dø, så skulle man jo holde kæft. Man siger jo ikke: »Dø, sprog, dø!«, hvis ikke man håber på sproget inderst inde.
(Daniel Sjölin, f. 1977)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Eksotiske a'er

Hvorfor er der så mange speakere der udtaler navnet *Obama* med mørkt a som i *drama*? Der er jo ikke noget r i navnet, så jeg ville forvente en udtale med lyst a som i *lama*.

Og så udtaler de fleste jeg kender, Naser Khader og Jimmy Carters efternavne ens, selvom det ville være mere "skriftlogisk" at udtale førstnævnte med samme a-lyd som i *Lada*. Da en bekendt af mig for et stykke tid

siden konsekvent sagde *Bhutan* med mørkt a, hvor jeg ville udtale det med lyst a som i *botanisk*, kom jeg til at spekulere over om der var en regel på spil, der "formørkede" a'erne i ord som taleren opfatter som eksotiske. Men samtidig gælder det kun i særlige lydsammenhænge; jeg har aldrig hørt nogen sige *Nepal* med mørkt a. Dansk udtaleordbog kunne ikke hjælpe. Kan I?

Bjørn A. Bojesen,
 Århus

! *Islam* blev, indtil den religion blev dagligt samtaleemne, udtalt med tryk på første stavelse og havde kort i og kort a. Sådan er også hovedformen i *Den Store Danske Udtaleordbog* (1991), som bringer adskillige varianter. Den nu mest udbredte, "isLARM" med mørkt a og tryk på anden stavelse, er nr. 6, og den er uden tvivl importeret fra amerikansk (engelsk). Det, der gør sig gældende, er den tendens, at dansktalende i stigende grad henter udtalemønstre i engelsk, hvor det drejer sig om ord fra områder, hvis sprog danskere ikke er fortrolige med. Det kan hos den yngre generation også vise sig i udtalen af navnet

på den græske digter Homer, som ikke sjældent udtales "håwmer" som tegnefilmspersonen i *The Simpsons*, og det kan gå ud over gamle hæderkronede latinskoler som Metropolitan-skolen, der i DR er hørt omtalt som "metroPÅllitanskolen" med tryk på tredje stavelse. "Dagens tekst kommer fra "djobs bog" (*Jobs Bog*)", lød det i en programannoncering i DR.

Vi ved jo alle, at Naser Khader ikke er barn af forældre, der er vokset op i Danmark, så vi bruger kun sjældent det forventede lyse, lange danske *a* som i fx *damer* og *Lada*, men derimod det mere åbne *a*, som ikke uden grund regnes for mere udbredt i verdens sprog. På samme måde siger man ganske rigtigt *Obama* med åbent *a* i den midterste stavelse. Før den intense kontakt med engelsk/amerikansk brugte vi med stor selvfølgelighed vore egne vokaler, når vi udtalte engelske/amerikanske ord. *Chicago* blev tidligere udtalt med langt, lyst *a* eller med en *å*-lyd: "sjiKÅgo". I dag udtaler alle ordet med åbent *a* som i *krager*.

Generelt må man sige, at vi i stigende grad prøver at tilnærme os lokale udtaler. Og hvis vi ikke kender dem, vælger vi en variant, som er skabt på grundlag af engelsk/amerikansk. Men sådan har det ikke altid været. Da tysk var det dominerende fremmedsprog, adopterede vi tyskinspirerede stave- og udtaleformer som fx *Mailand* for *Milano*, *Genua* for *Genova*, *Neapel* for *Napoli*; de to sidstnævnte varianter er stadig i brug ligesom *Venedig* ved siden af *Venezia*. Formen *Florens* er måske på vej tilbage, men det skyldes ikke

påvirkning fra tysk, hvorfra formen stammer, men fra engelsk *Florence*.

Tilbage til *Bhutan*. Var navnet kommet på danskernes læber fra det tidlige 1900-tal, havde vi haft lyst *a* og formodentlig også stød på *a*'et. Men nu er det langt senere blevet et land, der af og til omtales, måske pga. af dansk ulandsstøtte til landet, og da som regel med udtalen "butarn", altså med åbent *a*. For nu er det engelsk/amerikansk, der baner den fonetiske sti.

JL

? Kæmpe som adjektiv

Et spørgsmål fra ny abonnent: Hvordan er *kæmpe* blevet et adjektiv, fx et *kæmpe problem*?

Venlig hilsen

Kirsten Jørgensen

! Forstærkerordet *kæmpe* er begyndt som førsteled i sammensætninger: *kæmpevise*, *kæmpehøj*, *kæmpeskildpadde*, *kæmpegræs*. Det er især zoologien og botanikken der har en hel del faglige betegnelser med *kæmpe*-. *Kæmpegræs* er ikke bare noget meget højt græs, men præcis arten *bromus arvensis*. Sådanne ord er ganske almindelige sammensætninger med hovedtrykket på førsteledet, altså *kæmpe*-, og bitryk på resten.

Anderledes med det *kæmpe* vi har i fx *kæmpe ballade*, *kæmpe brag*, *kæmpe opløb*. Her er der lige meget tryk på *kæmpe* og det der følger efter, nøjagtigt som det er med et adjektiv med et følgende substantiv: *gevaldig ballade*, *højt brag*, *enormt opløb*. Det

er derfor naturligt at man i skrift behandler dette som et adjektiv og skriver det med mellemrum til det følgende. Det var i mangfoldige år forbudt, men *Retskrivningsordbogen* fra 1986 gav tilladelse til at man behandlede *kæmpe* som adjektiv og altså gav mulighed for at skelne mellem *en kæmpehøj* ('oldtidsgrav') og *en kæmpe høj* ('stor bunke'). Og naturligvis også mellem *kæmpeskildpadde* og *kæmpe skildpadde*.

Man skal også lægge mærke til at *kæmpe* ikke behøver at stå lige op ad det det hører til: *en kæmpe psykologisk sejr, et kæmpe økonomisk fremskridt, nogle kæmpe russiske skibe*. Så *kæmpe* er blevet et selvstændigt ord, et adjektiv, men endnu ikke fuldt udviklet: Man kan vist ikke sige eller høre fx *slagsmålet var kæmpe*, skønt *et kæmpeslagsmål* er i orden.

EH

! Flere magiske kvadrater

Som supplement til artiklen "Sprog for sjov – om sproget i krydsord" i *Mål og Mæle* (30. årgang, nr. 1) kan gives endnu et eksempel:

S	A	T	A	N
A	N	I	M	A
T	I	N	I	T
A	M	I	N	A
N	A	T	A	S

'Satan velsigner med livskraft dem, som er født af tinderne'.

En anden interessant og følelsesladet variant er denne:

A	L	A
R	E	X
A	X	E

der læst vandret betyder 'kun i kraft af himlen kan kongen være et skjold' (*ala rex axe*) og lodret læst betyder 'kun i kraft af himlen kan loven være et alter' (*ara lex axe*).

Af de mere "simple" kvadrater kan nævnes:

A	M	O
M	A	S
O	S	A

'Som mand elsker jeg de ting, andre hader'. Eksemplerne er hentet fra *Sermo Mercurialis* og *Tabula Regis*, der i deres fulde latinske ordlyd er at finde i Erwin Neutzsky-Wulffs *Okkultisme og Magi*, et populærvidenskabeligt værk fra 1980'erne.

Med venlig hilsen
Jette Hansen
Glostrup

? Fra mund til mund

Et ry kan gå *fra mund til øre*; men kan det også gå *fra mund til mund*? Så vidt jeg ved, er *mund til mund*-metoden en kendt genoplivningsmetode, men kan den også bruges i det andet tilfælde?

Venlig hilsen
Jens Sønderup
Tureby

! *Fra mund til mund* er registreret i *Ordbog over det Danske Sprog (ODS)* med eksempler fra Werlauff (1858) og Drachmann (1879). Derimod finder man ikke *fra mund til øre* i denne ordbog. I det omfattende elektroniske Arkiv for Dansk Litteratur optræder den "ulogiske" form, *fra mund til mund*, 63 gange, primært i 1800-talstekster. Den tilsyneladende mere "logiske" forekommer derimod ikke en eneste gang. Sammenligner man nu med en nyere kilde, nemlig det 56 mio. ord omfattende KorpusDK, så ser det lidt anderledes ud: Her er der pludselig 9 eksempler på *fra mund til øre*, men dog stadig 25 på *fra mund til mund*. På internettet er der ca. 15 gange så mange eksempler på *fra mund til mund* som *fra mund til øre*.

Det ser altså ud til, at *fra mund til mund* både er den ældste form og samtidig langt den mest udbredte. Det giver anledning til at se lidt nærmere på udtrykket. For er det egentlig så ulogisk igen? Ganske vist foregår den enkelte kommunikationsakt ved, at lydølger fra afsenderens mund rammer modtagerens øre. Men *fra mund til mund* sigter til mere end det: Her er det *udbredelsen* af et budskab i et helt sprogsamfund, der er tale om, dvs. den gentagne overførsel af information via en hel kæde af mennesker. Dét indhold rammer *fra mund til mund* faktisk ganske godt, for modtageren af budskabet modtager det ikke bare, men sender det også videre. Min udlægning er derfor, at *fra mund til øre* kan være en nyere dannelse, måske et forsøg på at korrigere den konstruktion, mange ud over Jens Sønderup finder sær.

Spørgsmålet kunne derfor i virkeligheden med (mindst) lige så god ret have været stillet omvendt (se også næste spørgsmål).

KF

? Af et godt hjerte

Jeg har ikke tidligere tænkt på, at et udtryk, jeg hørte forleden, egentlig er noget vrøvl, eller kan det forklares? Der blev i en radioudsendelse sagt om to statsledere, at de "hader hinanden af et godt hjerte".

Med venlig hilsen
Annette Deurell
Brøndby

! Med *hade nogen af et godt hjerte* forholder det sig lidt på samme måde som med *fra mund til mund*: Udtrykket er noteret i *Ordbog over det Danske Sprog* med et citat fra *Ditte Menneskebarn* (ca. 1920): "Bønderne havde hadet dem ... af et godt Hjerte". I KorpusDK finder man autentiske eksempler på både den "logiske" og den "ulogiske" variant: (1) *sager, hvor ældre af et godt hjerte åbner døren for banditter – over for:* (2) *Hun hadede af et godt hjerte gynækologer*. De to betydninger er omtrent lige hyppige i sprogbrugen. Man kan i øvrigt både *afsky, foragte* og *forbande* nogen af et godt hjerte – og sikkert mere endnu.

Om udtrykket er vrøvl, kan nok diskuteres. Det er logisk nok, hvis man accepterer forbindelsen *af et godt hjertes flertydighed*, nemlig: (1) 'ud fra ønsket om at være god mod andre'; (2) 'med stor entusiasme,

lidenskabeligt, voldsomt', eller som ODS skriver: "om sindstilstand, følelse olgn., der er, som den bør være" – god eller ugod; det er jo ikke standardbetydningen af *god*. Fællesnævneren er så 'følelser' el. lign.

Vi må leve med, at sproget hverken som helhed eller i sine enkeltelementer nødvendigvis er eller bør være 100 % logisk.

KF

? *Prestigiøs*

Hvad mener I om ordet *prestigiøse*? Jeg har fundet det på Meteorologisk Instituts hjemmeside. Se selv: Adressen er www.dmi.dk. Der står, at DMI er "vinder af en mere end almindelig *prestigiøse* licitation ...". Ordet er vel godt nok, i stedet for det lange *prestige fyldte*, men der er et eller andet ved stavemåden, der generer mig. Hvad synes I?

Venlig hilsen
Ane Marie Speth

! Der skal i hvert fald ikke noget -e på *prestigiøs* i ubestemt ental. Men der er også andet ved ordet, som kan virke påfaldende. *Prestigiøs* er et ret nyt ord i dansk. *Den Danske Ordbog* oplyser, at den første forekomst er fra 1987. Ordet er først blevet lidt mere almindeligt fra slutningen af 1990'erne, fx

dansk musiklivs mest *prestigiøse* pris,
orkestrets *prestigiøse* koncert i
Berliner Filharmonien,
den *prestigiøse* Mercury Award.

Der er 14 eksempler på brug af *prestigiøs* i Korpus 2000, som man finder på www.dsl.dk. Man kan godt spørge, hvad der er så ringe ved de kendte ord, *prestigefyldt*, *prestigebetonet*, *prestigemættet*, *prestigegevende*, *prestigeskabende* osv., at vi er nødt til at have et mindre præcist ord, *prestigiøs*? Mit gæt er, at den skrivende gerne vil vælge et ord, der har lidt mere glimmer og stjernestøv over sig. Og så forekommer sådan et nyere engelsk-fransk lån bedre end en ældre sammensætning. *Prestigiøs* er sproglig wonderbra, det løfter og fremhæver uden at tilføje noget.

Stavemåden er ganske rigtigt påfaldende. Der er ikke mange ord, som ender *-giøs*. Og *religiøs* udtales med "g", selv om det også engang var med en fransk "sj"-lyd. *Prestigiøs* har ikke andre paralleller end *kontagiøs* ('smit-som') i *Retskrivningsordbogen*. Udtalen "-sjøs" skrives mere almindeligt med *-tiøs* (*ambitiøs*, *prætentios*) eller *-ciøs* (*graciøs*, *præciøs*).

CE

? *Hvad end eller hvad enten*

De seneste år er jeg flere gange i dagspressen stødt på udtrykket *hvad end* i sammenhænge, hvor jeg havde forventet *hvad enten*. Senest så jeg det i *Politikens Magasinet* på "Ordstyrerens" side: "... Men om man er ansat *ved*, *på* eller *i* kommunen – hvad betyder det? Ingen verdens ting. For hvad end jeg siger *på*, *i*, eller *ved* *kommunen*, så er modtageren ikke i tvivl om, hvad jeg mener."

Vil *Mål og Mæle* ved lejlighed kommentere, om *hvad enten* er på vej helt

ud af sproget? I det seneste eksempel synes der at være tale om en endog meget professionel sprogbruger.

Venlig hilsen
Rigmor Poulsen,
Kirkeby

! Både *hvad enten* og *hvad end* betyder 'ligegyldigt hvad', dvs. hvor forskellige ting eller forhold jævnstilles. *Hvad enten* bruges ved to eller måske tre alternativer:

Brug gerne dankortet, *hvad enten* du køber eller sælger.
Hvad enten tømreren er fra Danmark eller ej, skal ansættelsesforholdene være danske.

Hvad end kræver derimod ikke specifikke alternativer:

Hvad du end gør, så synker den. De legede videre, hvad end hun lokkede med.

Det er dog rigtigt, at *hvad end* af og til bliver brugt i stedet for *hvad enten*. Det kan man se mange eksempler på i fx KorpusDK (se www.dsl.dk). Det betyder ikke, at *hvad enten* er helt ved at forsvinde. Men *hvad end* lader især til at trænge frem, hvor der ikke er to selvstændige alternativer. Det er fx konstruktioner med *eller ej*, *hvad end de har overenskomst eller ej*, *hvad end vi erkender det eller ej*, og konstruktioner med mere end to alternativer, *hvad end det drejer sig om EF-afstemning, religion eller lignende*. Men selv i disse tilfælde er *hvad enten* stadig langt mere udbredt end *hvad end*.

CE

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: an@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogmaele.dk

Indtil flere

Af Erik Hansen

Har du også lagt mærke til det? Det ser ud til at mange ikke mere kan sige eller skrive *flere* – det bliver til *indtil flere* eller *op til flere*:

Ekstra Bladet skriver videre, at der få fredage inde i årets sæson af 'Vild med Dans' blev fundet kokain på op til flere toiletsæder til en lukket fest for dansefolket. *Information* 19.12.07

Det er ikke bare fortravlede journalister og sproglige løsarbejdere, men også kritiske og kræsne skribenter som Georg Metz:

Det er ikke urimeligt at antage at indtil flere avislæsere også læser kronikken i avisen. *Information* 12.-13. januar 2008

Den meget omhyggelige forfatter Peer Hultberg er med:

[...] den lykkelige generation af folkepensionister der vitterligt havde skudt indtil flere papegøjer og egentlig havde nok i sig selv... *Byen og Verden* s. 125.

Og man finder det såmænd i selve *Mål og Mæle*:

... og der er udgivet indtil flere samlinger med dansk over for

hovedsprogene. *Mål og Mæle* (30. årgang, nr. 3)

Man kan ligefrem opleve at folk febrilsk retter sig selv når de i farten er kommet til at sige *flere* og ikke *indtil* eller *op til flere*.

Det er øjensynlig blevet ganske almindeligt dagligdags dansk, så fremtidens grammatikforfattere skal til at tage stilling til om gradbøjningen af *mange* er

mange – *indtil/op til flere* – *flest*

og skal tages med i grammatikker og lærebøger i dansk sprog.

Hvad betyder *indtil* (eller *op til*) foran en talangivelse? *Båden kan tage indtil seks personer* betyder at båden kan bære én person, men også ethvert antal fra 1 til og med 6. Med udtrykket *indtil x* eller *op til x* gennemløber man alle talværdier fra 1 til og med x. Hvor mange er så *flere*? Det er et hvilket som helst antal over 1. Pointen er netop at der ikke sættes nogen overgrænse. Men hvis *indtil* og *op til* betyder 'hertil og ikke længere', så er det jo noget vrøvl at forbinde det med *flere*, som netop ikke kan betegne en præcis grænse. Til at begynde med var udtrykket en egentlig slet ikke så ringe vits, en morsom formulering der spillede på det absurde. Så gik det over til at

blive en træt og udslidt pseudooriginal formulering, det man kalder en *kliché*. Og til sidst er det altså havnet i bunken af sprogligt skrot.

Men det er faktisk mere indviklet. For selv de mest ihærdige indtillere og optillere siger og skriver indimellem *flere* uden tilsætninger: *Ulla har flere søskende end Åse* hedder det. Og på samme måde *vil du ikke have flere småkager?* Her er *indtil flere* ikke muligt. Det hænger sammen med brug og betydning.

Flere har nemlig to funktioner. Det kan være en sammenligning, som i *Ulla har flere søskende end Åse*, hvor Ullas og Åses søskendeflok sammenlignes mht. antal. Eller i *vil du ikke have flere småkager?*; her sammenlignes det gode tilbuds omfang med den allerede konsumerede mængde af småkager. Det er den ene betydning og brug, sammenligningen, og her har vi aldrig *indtil/op til flere*: **Ulla har indtil flere søskende end Åse, *vil du ikke have op til flere småkager?, *vi synes vi har mange bøger, men Henriksens har indtil flere* (stjernen betyder som sædvanlig at sætningen er umulig).

Men *flere* kan også bruges til at betegne et ubestemt antal, til nød 2, snarest 3 og opefter, men ikke så højt antal at det er *mange*: *der er væltet flere træer i parken, på vores rejse så vi flere ødelagte byer*. Denne brug og betydning har synonymet *adskillige* og svarer således til engelsk *several* og tysk *mehrere*. Det er her vi kan have *indtil/op til flere*: *der er væltet indtil*

flere træer i parken, på vores rejse så vi op til flere ødelagte byer.

Og det vil sige at man når man virkelig gør sig umage, kan konstruere – eller måske ligefrem finde – eksempler hvor *indtil* og *op til* kan entydiggøre en sætning: *Lund er dygtigere end Holm, han har flere gode anbefalinger*. Enten 'Lund har et højere antal gode anbefalinger end Holm har' eller 'Lund har et vist antal gode anbefalinger, Holm udtaler vi os ikke om'. Siger vi så *Lund er dygtigere end Holm, han har indtil flere gode anbefalinger*, er sætningen entydig. Jamen er dette så ikke beviset for berettigelsen af *indtil flere*? Nej. For det første vil sammenhængen så at sige altid entydiggøre *flere* (jeg har skullet stå på hovedet for at lave eksemplet ovenfor) – for det andet kan man jo bare bruge *adskillige*.

Der findes andre forsøg på at forsvare *indtil* og *op til flere* som en nyttig nyskabelse i sproget. Der er fx dem der mener at *indtil* og *op til* virker pointerende: ikke nul, ikke kun én, men *indtil flere*. Det ser ud til at være en rent privat opfattelse, for tager man det eksisterende materiale – og det er overvældende – konstaterer man at der ikke er noget system eller nogen beslutsom betydningsmarkering i brugen af dette appendiks, som man finder det i aviser, bøger, tale og samtale. Det er kun en indtørret morsomhed.

Erik Hansen (f. 1931), professor emeritus i dansk sprog, tidl. Københavns Universitet

Kan du se hvad jeg sagde?

Tegnsprog – et dansk mindretalsprog som de fleste fascineres af, men som de færreste kender til.

Af Thomas Troelsgård

De fleste der ser døve bruge tegnsprog, bliver fascineret af sproget – af at man kan kommunikere sprogligt uden at bruge hverken lyd eller skrift. Selve tegnene udføres med hænderne, men også mundbevægelser, ansigtsudtryk og kropsholdning bidrager til det sproglige udtryk.

Tegnsprog har intet standard-skriftsprog, så det er udelukkende et "talt" sprog, og for danske døve der er vokset op med dansk tegnsprog som modersmål, føles skrevet dansk på mange måder som et "første fremmedsprog", da de ikke kan koble det direkte til deres førstesprog. Det kan de høre trods alt, selvom skrevet og talt dansk adskiller sig på mange måder.

Tegnsprog har tidligere været behandlet her i *Mål og Mæle* (14. årgang, nr. 3), i Elisabeth Engberg-Pedersens "Min datter er en mand", hvor nogle grammatiske ligheder mellem dansk tegnsprog og japansk beskrives.

Tegnsprogs opståen

Ved kommunikation blandt døve, og mellem døve og hørende, har håndtegn og gestus altid været naturlige hjælpemidler. Tegnsprog som hele, egentlige sprog der rækker ud over en enkelt familie, landsby eller generation, er dog først for alvor opstået i forbindelse med etableringen af

døveskoler. På døveskolerne opstod tegnsprogs miljøer, hvor grunden til de forskellige landes tegnsprog blev lagt. Sproget fik her de vækstmuligheder det ikke kunne få så længe det kun blev brugt isoleret i bestemte familier eller lokalsamfund. Sproget udviklede sig; det fik en fastere grammatisk struktur, og det fik tegn ikke kun for praktiske hverdagsforhold, men også for følelser, abstrakte begreber osv.

De første døveskoler blev oprettet i Sydeuropa i 1500-tallet. I Danmark blev den første døveskole oprettet i 1807 af lægen Peter Atke Castberg (1779-1823). I kølvandet på oprettelsen af døveskoler voksede en stærkere fællesskabsfølelse frem blandt døve. I løbet af 1800-tallet blev der i Danmark således dannet flere døveforeninger, der, ud over at fungere som sociale netværk, også fik en vigtig rolle som tegnsprogsfristeder, idet tegnsprog i flere perioder har været ugleset af døvelærere og talepædagoger, der mente at brugen af tegnsprog hæmmede indlæringen af dansk.

Hvor kommer tegnene fra?

Tegnsprogs "ord", selve tegnene, er opstået ad mange forskellige veje. En del er direkte koblet til deres betydning, som når f.eks. betydningen 'jeg' udtrykkes ved at man peger på sig

selv, eller 'øje' udtrykkes ved at pege på øjet.

'Øje'

En anden gruppe af tegn viser vha. håndens form og stilling en stiliseret form af det de betegner. Denne gruppe har altså samme ikoniske (dvs. indholdsefterlignende) karakter som man kender fra hieroglyffer eller kinesiske skrifttegn. Som eksempler kan nævnes tegnene for 'træ' og 'stå'.

'Træ'

'Stå'

En tredje gruppe tegn afbilder genstandes former ved at markere eller tegne dem i luften. F.eks. kan et rektangel tegnet i luften udtrykke betydningen 'vindue'.

'Vindue'

Endnu en gruppe, der typisk betegner handlinger, er dannet som en slags mimen af den pågældende handling, f.eks. tegnet 'drikke'.

'Drikke'

En stor gruppe af tegn er i udtrykket baseret på et af ovennævnte principper, men dækker betydninger der kun indirekte, hvis overhovedet, kan udledes af tegnenes form. For endnu en stor gruppe tegn er koblingen mellem udtryk og indhold helt uigennemskuelig. En sådan arbitrær kobling mellem udtryk og indhold genfinder vi, bortset fra hos lydordene, i de talte sprog, hvor der jo ikke er noget i hverken lyd- eller skriftbilledet af

'Hedde/'navn'

f.eks. å der viser at ordet betyder 'vandløb'. Som eksempler på tegn fra denne gruppe kan nævnes tegnet for betydningen 'hedde/'navn', der udføres med en vinklet hånd ved hagen, eller tegnet for 'grøn', der udføres ved at den flade hånd føres skråt nedad og frem fra næsetippen, idet den samtidigt lukkes.

'Grøn'

Lånetegn og fremmedtegn

En del tegn er lånt fra andre tegnsprog, f.eks. tegnet for 'computer',

'Computer'

'Tv' (startstilling, bogstavet t)

der stammer fra amerikansk tegnsprog.

Også danske ord kan blive til tegn i dansk tegnsprog. Denne type indlån er foregået, og foregår stadig, via to typer af visuel gengivelse af talt og skrevet sprog: håndalfabetet og mundhåndsystemet. Håndalfabetet er et sæt af tegn der hver betegner et bogstav i alfabetet, mens mundhåndsystemet er et sæt af håndstillinger der i kombination med tydelig arti-

'Tv' (slutstilling, bogstavet v)

kulation muliggør mundaflæsning af talt dansk. En del af de tegn der er dannet på denne måde, bruges i en "ren" form, hvor tegnet omtrent svarer til et dansk ord stavet med håndalfabetet, f.eks. tegnet for 'tv', eller udtalt med mundhåndsystemet, f.eks. tegnet for 'nej'. Andre tegn har med tiden fjernet sig fra den lidt stive form der nøje følger det danske ord. F.eks. bruges på tegnsprog for betydningen 'selvfølgelig' et tegn hvori man genfinder mundhåndsystemets

'Selvfølgelig' (startstilling, s-lyd)

'Selvfølgelig' (slutstilling, blød g-lyd)

elementer for 's' og 'blødt g', men ingen spor af de mellemliggende lyde.

Dansk tegnsprog over for dansk

Dansk tegnsprog er et selvstændigt sprog. Det har sin egen grammatik. Det er heller ikke sådan at der til et bestemt dansk ord altid svarer et bestemt tegn. Omvendt kan man heller ikke altid gengive et bestemt tegns betydning med et bestemt dansk ord, og nogle tegn har betydninger som slet ikke kan oversættes direkte til dansk, men må omskrives eller forklares med flere ord. F.eks. findes der på tegnsprog et tegn der ofte kan oversættes med *færdig*, men som undertiden bedst kan gengives dækkende blot ved at bruge en datids- eller førnutidsform af det verbum tegnet beskriver. Dansk tegnsprog er dog stærkt påvirket af dansk; en del tegn svarer til danske ord, forstået på den måde at de bruges i stort set de samme betydninger, og ofte endda med en mundbevægelse der svarer til udtalen af de danske ord. Også mange udtryk fra dansk bruges oversat en til en i dansk tegnsprog.

En af forskellene i forhold til dansk skyldes de forskellige udtryksmedier. Det faktum at tegnsprog tales i rummet, gør at det står meget stærkt i forhold til dansk, når det drejer sig om at beskrive hvordan noget ser ud, bevæger sig, er placeret i forhold til noget andet osv. På dansk kan vi selvfølgelig godt beskrive f.eks. formen og størrelsen af et æble med ord som *lidt ovalt* eller *halvstort*, men hvis vi skal være helt præcise, kommer vi ofte til kort og må f.eks. bruge hænderne til at vise æblets form og

størrelse. Denne konkrete visning af hvordan noget ser ud er et integreret element i tegnsprog, og sproget har således enkle, præcise udtryk for f.eks. længdeangivelser for fisk på en trinløs skala fra sardin til præmie-laks, der kan gengives ved hjælp af tegnene for 'lille' eller 'stor', justeret til den ønskede længde. På dansk må man derimod sno sig med f.eks. *lillebitte*, *mellemstor*, *30-40 cm* eller *enorm*.

Tegnsprog har som nævnt ikke noget standardiseret skriftsprog. En af sprogets svagere sider er derfor sjældent brugte begreber, f.eks. specielle faglige og tekniske udtryk. På dansk er disse ord fikseret i ordbøger, leksika, lærebøger osv., men på tegnsprog kan der undertiden være tvivl om hvilket tegn man skal bruge i en bestemt betydning. I sådanne situationer vil man typisk låne et dansk eller udenlandsk ord der dækker begrebet for at slå fast hvad der tales om. Et sådant lån foregår typisk ved at ordet staves med håndalfabetet, et element der er fuldt integreret i voksne døves tegnsprog, og som foregår lynhurtigt, så et ord gengives på væsentlig kortere tid end det ville tage at skrive det. Efter introduktionen af begrebet kan samtaleparterne så eventuelt enes om at bruge et bestemt tegn for det pågældende begreb i den konkrete kommunikationssituation, vel vidende at andre i en anden situation måske vil bruge et andet tegn. Også en sådan "forhandling" om og indførelse af et ad hoc-tegn er en etableret teknik i sproget og sker hurtigt og efter faste kommunikationsregler.

Ud over forskellen i selve udtryksmediet, et visuelt sprog over for et talesprog, er der også store grammatiske forskelle mellem dansk tegnsprog og dansk. Sætningsopbygningen er anderledes på tegnsprog, og modifikationer af et udsagn der på dansk udtrykkes ved brug af småord og modalverber, udtrykkes på tegnsprog typisk ved at tegnet ændres lidt, f.eks. ved at en bevægelse der i tegnets neutrale grundform udføres jævnt og lige, i stedet udføres sejt og langsomt, eller i en bue, eller i små ryk, eller gentaget hurtigt mange gange, osv. Sådanne tegnmodifikationer kan også udtrykke forskelle der på dansk kommer til udtryk gennem bøjning af ordene, f.eks. flertal, der på tegnsprog typisk udtrykkes ved at tegnet gentages et antal gange, hver gang rykket lidt mod højre.

Tegnsprog udnytter også rummet på andre måder. F.eks. kan det man taler om, introduceres og tildeles en bestemt plads i rummet, hvorefter referencer til det udtrykkes blot ved at man peger mod den valgte placering. Et andet rumligt element er brugen af såkaldte tidslinjer. F.eks. kan man ved at gentage et tegn langs en bestemt linje i rummet udtrykke at noget sker flere gange efter hinanden.

Dansk tegnsprog og andre tegnsprog

Der findes mange forskellige tegnsprog i verden, typisk mindst ét for hvert land. I lande med flere talte sprog findes der typisk et tilsvarende antal tegnsprog, ikke mindst på grund af den stærke påvirkning fra det omgivende talesprog. Således

har Finland både et finsk og et svensk tegnsprog, Belgien et flamsk og et fransk osv.

Lande med (tilnærmelsesvis) samme tale- og skriftsprog har ofte forskellige tegnsprog pga. kulturelle, geografiske og andre forskelle. Døve i England, USA og Australien bruger således tre forskellige tegnsprog, selvom de alle har engelsk som skriftsprog.

Ligesom blandt de talte sprog findes der også blandt tegnsprog familier af beslægtede sprog. Disse familiers opståen og udvikling er ofte forløbet parallelt med udbredelsen af døveskoler, idet døveskolerne, som tidligere nævnt, fungerede som "sprogdynamoer" for hele døvesamfundet. Med udgangspunkt i forskellige centre har familierne så bredt sig i mere eller mindre uforudsigelige netværk baseret på kontakter mellem døveskolerne. Fransk tegnsprog er således beslægtet med bl.a. dansk og amerikansk tegnsprog, i overensstemmelse med at de første døvelærere i Danmark og USA var på studieophold på døveskolen i Paris og bragte ikke blot pædagogiske principper, men også elementer fra fransk tegnsprog med i deres videre virke.

Det har været forsøgt at internationalisere tegnsprog gennem lanceringen af Gestuno, en slags tegnsprogenes esperanto. Gestuno har dog aldrig kunnet udkonkurrere de etablerede, mere helstøbte tegnsprog og lever i dag kun i skikkelse af en række "internationale tegn" som mange døve kender og bruger, når de er sammen med døve fra andre lande ved sportsstævner og lignende. Til gengæld har

amerikansk tegnsprog i nogen grad vundet hævde som fællessprog i internationale sammenhænge.

Trods forskellighederne tegnsprogene imellem er der nogle fællestræk der medvirker til at døve alligevel i en vis udstrækning kan kommunikere på tværs af sprogbarrierer. Som nævnt ovenfor er en af tegnsprogets stærke sider som visuelt-rumligt sprog dets mulighed for meget direkte og præcist at beskrive form, størrelse, placering, bevægelse, hastighed, retning osv. Denne kobling er fælles for alle tegnsprog, og det må formodes at tegnene for betydninger som f.eks. 'op', 'fremad', 'højre', 'næse', 'lillebitte', 'bred' og 'langsom' er, om ikke ens, så i hvert fald umiddelbart forståelige på næsten alle tegnsprog, hvilket jo absolut ikke er tilfældet for de tilsvarende ord i alverdens talesprog. Bevæger man sig væk fra dette helt basale niveau, hører lighederne dog hurtigt op, og hvis f.eks. en argentinsk og en polsk døv skal drøfte faglige detaljer vedr. hospitalsvæsen eller luftfart, vil de være lige så afhængige af tolkehjælp som to hørende i en tilsvarende situation.

Tegnsprog uden for døveverdenen

Ud over det "rene" tegnsprog der tales af døve og af hørende som er vokset op i familier med døve, findes der forskellige blandingsprog, hvor tegn, og evt. visse grammatiske elementer fra tegnsprog, bruges som visuel

understøttelse af talt dansk. Sådan tegnstøttet kommunikation bruges f.eks. ved kommunikation med døvblevne og hørehæmmede. Støttetegn bruges også i andre sammenhænge, f.eks. ved kommunikation med forskellige grupper af multihandicappede og udviklingshæmmede.

Se tegnsprog

Hvis man er interesseret i at se mere tegnsprog, kan man besøge *Ordbog over Dansk Tegnsprog*, en online-ordbog med næsten 2.000 tegn og over 3.500 eksempelsætninger, alt sammen optaget på video og frit tilgængeligt på internettet på adressen www.tegnsprog.dk.

Ordbogen tager udgangspunkt i tegnsprog, idet der for hvert tegn er anført et eller flere danske ord der gengiver tegnets betydning(er), men i praksis er der tale om en tegnsprog-dansk/dansk-tegnsprog-ordbog, da man både kan slå tegnene op via søgning på deres udførelse (håndform og artikulationssted), og via søgning på danske ord. Illustrationerne i denne artikel stammer fra *Ordbog over Dansk Tegnsprog*.

Thomas Troelsgård (f. 1963)
cand.mag. i russisk og datalingsvistik
projektmedarbejder ved Ordbog over Dansk Tegnsprog
Center for Tegnsprog og Tegnstøttet Kommunikation
Professionshøjskolen UCC

Arkaiserende – gammeldags – historisk

Tre slags ælde

Af Lars Brink

I *Mål og Mæle* nr. 1 i år skrev Lars Trap-Jensen en fortræffelig artikel om krydsogtværsløser og -fabrikant på mine gamle dage – kan slet ikke undvære de berømte "5 Minutter i Sporvognen" hver dag – og nød derfor hans mange iagttagelser. Bl.a. om de særlige krydsogtværsløser. I den forbindelse kan jeg nævne, at vi på et tidspunkt i arbejdet med *Den Store Danske Udtaleordbog* kom til ordet *gie*, 'hejseværk', der netop er et sådant krydsogtværsløserord – mindst 100 gange almindeligere i krydsogtværsløser end i livet. Ordet har i krydsogtværsløser-traditionen to former som substantiv: *gie* og *gi*. Det lykkedes os at støve nogle ikke-krydsordsløsende fagfolk op, der kendte ordet – men kun i tostavelles-form. Enstavelses-formen synes ikke at eksistere længere, men dét er krydsords-skaberne ligeglade med.

Arkaiserende brug af ord

I artiklen skriver Lars Trap:

Og hvor ord som *age*, *ave*, *bie*, *eder*, *est*, *gine*, *id*, *idel*, *kere*, *nid*, *sir*, *yr* og *årle* lyder mormoragtigt gammeldags i den uindviedes ører, er der noget beroligende trygt og velkendt ved dem for krydsordsløseren.

Dette er elegant skrevet, men jeg må sige, at hvis Trap (uden for krydsordets trygge rammer) hører noget mormoragtigt ved disse ord, så skulle han besøge mormor lidt oftere. Alle nulevende gamle bruger nemlig *age*, *ave*, *bie*, *est*, *id*, *idel*, *sir*, *årle* på helt samme måde som Trap og jeg. Ingen gamle siger, at de står og *bier* på HT-bussen, som de derefter *ager* med. Ikke seriøst. Sådanne ord er *arkaiserende*, og dét var de også på Oehlen-schlägers tid. *Arkaiserende* betyder 'efterlignende ældre tiders sprog'.

Det ser ud til, at alle sprog har et lag af gloser, der er forsvundet som normalord, men som lever videre til brug for mere eller mindre højstemt eller humoristisk *efterligning* af tidligere tider. Også skriftløse kulturer har dem. Vore drabelige vikingeforfædre havde et helt arsenal af ord, der kun forekom i højstemt digtning. Solen hed fx til daglig *sól*, men i højstemt poesi kunne den også hedde *sunna*, hvilket vikingerne mente, egentlig var gudernes ord (guderne talte naturligvis oldnordisk). At dette ord virkelig, endnu tidligere, var et stilneutralt normalord, fremgår af tysk *Sonne*, eng. *sun* og vort eget *søndag*. Men i øvrigt er det selvfølgelig underordnet for den sproglige arkaiserende, om det pågældende træk nu også *fundtes* i gamle dage. Det er

selve efterlignelses-viljen, der tæller. – Arkaisering glider ofte mod det poetisk højstemte:

*En årle morgen den hane gol,
stor var landets kvide.
Kong Frede lå slagen, hans fjende
befol.
Nu rinder harm så vide.*

Sådan kan man arkaisere, her nærmest i folkevisestil, i lange baner. Der er arkaiserende gloser for hånden til næsten al brug: *hest/ganger, dyr/bæst, bræt/fjæl, loyal/tro, øjne/øje, ansigt/åsyn, sen/silde, hvorfor/hvi, sådan/så, mark/ager, skib/snekke/segler, bjerg/fjeld, større by/stad, af guld/gylden* osv. osv.

Men stilen, man prøver at efterligne, kan også være helt anderledes, fx kancellistil: *selvom/ihvorvel, desuden/derhos, ansøgning/andragende, nævnte/bemeldte, tallene viser/figura udviser, sende til/tilstille, elev/alumne*. Osv. Mulighederne er mangfoldige i vort sprog. Man kan, i en tredje arkaiserings-stil, efterligne noget så sent som dansk film i halvtredserne. Her har de unge fisket det ukurante arkaiserende. Arkaisering er universel. Der er altså ikke tale om individuel efterligning. De arkaiserende ord som *bemeldte, silde* osv. er arkaiserende per tradition. De *skal* bruges arkaiserende, ellers bruges de galt. Individuel arkaisering kommer oveni.

Gammeldags ord

Ordene *gine* og *kere* fra Traps mormor-remse er derimod ægte *gammeldags*. Hvilket betyder 'almindeligere

tidligere'. Og her indebærer tidligere, at de var almindeligere sidste år og endnu almindeligere forrige år osv. I praksis betyder det, at ældre mennesker bruger dem mere end yngre, og at ordene reelt er uddøende. Når jeg siger: *Dét kerer hun sig ikke om!*, så er det bestemt ikke for at efterligne gamle dages sprog, men et helt naturligt, let emotionelt alternativ til *Dét er hun ligeglad med*. Men når Trap tager det med, må det være, fordi det er gledet ud af hans generations sprog. Min søn siger det heller aldrig. Altså uddøende. (Hvis det skulle få en renæssance i morgen, rokker det ikke ved sagen: Så var det gammeldags fra ca. 1970 til 2008, hvorefter det op-hørte med at være gammeldags).

Ordet *gine* har to forskellige betydninger: 1) jargon for 'pige', 2) 'hovedløs tøj-model'. Den sidste er halvfaglig, kendes især i tøjbranchen, og er næppe ved at glide ud. Den første er ubetinget gammeldags, og jeg er selv på det gamle hold. Vores klasselærer, en ærkevictorianer, antraf engang min sidekammerat med et ungt kvindemenneske på bagagebæreren og skosede ham med ordene: *Altså bare ginen om på bagsmækken!* Han dækkede sig ind bag færdselsloven, men vi vidste alle, at det var "kæreste-uvæsnet" eller "Pärchen-uvæsnet", som han gerne kaldte det (han var tysklærer), han ville til livs. Dér lærte jeg ordet. Det er langt fra stilneutralt: jargonagtigt og let nedsættende, men slet ikke arkaiserende. Det er gammeldags i og med, at det er forsvundet fra yngre menneskers sprog.

Et af de mest markante gammeldags udtryk er *i fjor*. Jeg har hørt det

tusindvis af gange i barndommen, men har indtil for ret nylig ikke bemærket, at min egen generation stort set ikke bruger det, og mine børns slet ikke. Klart gammeldags, men ikke arkaiserende, for når de gamle bruger det, er det let at høre, at det er fuldstændig stilneutralt.

Mere intrikat er det med *eder*. I talesproget er det klart nok arkaiserende. Ingen siger det uden vilje til efterligning. I skriftsproget derimod er der stadig gamle, især dialekttalende af den gamle (stråtækte) skole, der skriver *eder* i stedet for *jer*. De arkaiserer ikke, de bruger formen i formel brevstil. Jeg har modtaget mange julekort med dette *eder* og får stadig nogle. Det er klart nok en *gammeldags* skrivemåde.

Historiske og forældede ord

Så er der de *historiske* ord. Dét er ord, der betegner noget fortidigt. Fx *viking*, *ard*, *marsk*, *stavnsbånd*. Disse fænomener kan ikke hedde andet på moderne dansk, det er altså betydningen, ikke ordet, der er noget fortidigt over.

Og endelig har vi de helt forældede ord, dem, som ingen nulevende har per tradition i sit sprog. *Yr* ('fortumlet') fra ovennævnte remse bruges ikke af nogen levende dansk sjæl – undtagen altså af krydsogtværksfolket.

Naturligvis kan ord godt være både arkaiserende og gammeldags. Dét gælder *velædel*. Det bruges arkaiserende af visse ældre, altid i frasen *velædle herre!* Men det stunder mod sin grav, eftersom det er ganske ukendt blandt yngre.

Arkaiserende: efterlignende ældre tiders sprog, *den årle morgen*.

Gammeldags: almindeligere tidligere, *at kere sig om det*.

Historisk: betegner noget fortidigt, *stavnsbånd*.

Frygten for de store ord

I den almene sprogvidenskab er de arkaiserende ord de mest interessante. Alle ord uddør jo før eller senere (nogle har vi dog haft i mindst 5.500 år). De gammeldags ord er blot dem, der nu står for tur. Det er mere interessant, at vi har et lag af ord, der bevidst efterligner noget gammelt. Samler man dem, grupperer de sig i diverse genrer som folkeviser-, Holberg-, kancellistils-, Jean de France-snobberi- eller blot "gammelsprogs"-efterlignende.

Nogle er højstemt-poetiske, men da vi danskere, af alle folkeslag, er mest angst for det højstemt-poetiske, bruger vi dem altovervejende humoristisk, for tænk, om nogen troede, at vi havde passion for andet end sex og aftenkaffe! Dermed bliver de arkaiserende ord til stumme vidner om, hvad vi engang nærrede højstemt lidenskab for: flaget (*der er ingenting, der maner...*; i netop den forbindelse er *maner* arkaiserende), fædrelandet (*Danemark, Danemark! hellige lyd*), naturen (*hvor smiler fager den danske kyst*), religionen (*Jesus, dine dybe vunder*), den uberørte unge pige (*det skønneste skønne, en mø, skal helligdommen finde*), børnene (*søde glut*) osv. Bryder danskerne sig da ikke særligt om disse ting i dag? Vel gør vi

så. Men vi er angst for at give *udtryk* for det. Og derfor bruger vi mest de poetisk-arkaiserende gloser humoristisk: en god mental hjælp til at luften vore patos-gener – med sikkerhedsvest. Det dumme danske grin indhenter os ikke. Vi ler selv for.

Men der er meget mere i de arkaiserende ord. Et ord som *avindsmand* har ikke rigtig nogen nutids-neutral modsvarighed. *Dødsfjende* kommer nærmest, men er helt skævt. For en rival kan udmærket være en dødsfjende, men er ingenlunde en *avindsmand*. Min *avindsmand* er den person, der går rundt og hader mig og prøver at skade mig. Jeg bilder mig ind, at en sådan person, i min verden, ikke findes, men i det gamle samfund med dets mindre enheder, hvor mennesker havde større magt over hinanden (klageinstanser var færre), og lidenskaberne oftere kom i kog, dér var det almindeligt at have *avindsmand*. Ordet gemmer det.

Ikke kun gloser

Det skal lige siges, at også andre sprogfænomener end *ord* kan være arkaiserende eller gammeldags. Trap nævner selv *bøjningsformen est*; man kunne også nævne *grov* (arkaiserende præteritum af *grave*) og *svor* (gam-

meldags), idet de yngre fremturer med deres gyselige *sværgede*.

Gammeldags *udtaler* er der masser af, en af de kendteste er *sikkel*. Arkaiserende *udtaler* lever et mere upåagt liv, men de er der: *åver*, *meeaget*. Også syntaksen kan rammes: *Kvinde min* (arkaiserende), *på den anden side søen/skoven* etc. (gammeldags). Selv ikke retskrivningen går fri: *een* er nu en gammeldags stavemåde, mens *kjærlighed* er arkaiserende (danske har det som nævnt svært med de store ord).

Den terminologiske skelnen mellem arkaiserende, gammeldags og historiske ord er udtryk for et fint stykke lingvistik skabt af fortidens sprogforskere. Den opretholdes fx forbilledligt af *Ordbog over det Danske Sprog* (efter en lidt kikset start i de første bind, hvis terminologi tidligt blev rettet). At Lars Trap tager nonchalant på det, kan ikke bebrejdes ham, hans passage er jo humoristisk, og man kan ikke både være morsom og veje på guldvægt. Men det må inderligt håbes, at fremtidens sprogforskere vil forstå at bevare denne lingvistisk værdifulde skelnen.

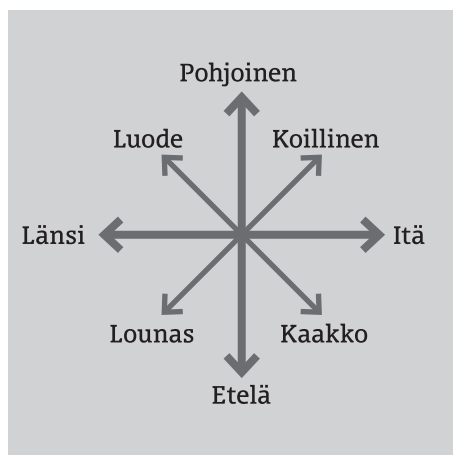
Lars Brink (f. 1945)
professor

Når man spørger i øst ...

– Om retningsbetegnelser i finsk og beslægtede sprog

af Adam Hyllested

I serien om retningsbetegnelser verden over er vi nået til tre beslægtede sprog i Europas nordøstlige hjørne, som har en noget anderledes måde at anskue verden på, end vi har i Danmark og det øvrige Europa: *finsk*, *estisk* og *samisk*. Kompasrosen er ganske vist identisk med vores, men i stedet for blot at have fire grundlæggende retningsbetegnelser, *øst*, *vest*, *syd* og *nord*, der så kan sammensættes til nye som *nordøst*, *nordvest*, *sydøst* og *sydvest* – ja, så har man i finsk og estisk hele otte selvstændige betegnelser, der ikke er afledt af hinanden. I disse sprog anses alle otte vindretninger altså for primære.

Samisk er mindst lige så eksotisk, men på en lidt anden måde. I det

traditionelle samiske system, der efterhånden er blevet noget udvisket under påvirkning fra det omgivende samfund, er retningsangivelser ikke absolutte størrelser, men afhængige af, hvor taleren befinder sig i forhold til kysten. Således angiver det officielle skriftsproglige ord for 'nord' oprindeligt ikke nord i vores forstand, men retningen ud mod kysten, også selvom denne geografisk set er stik vest; 'vest' er retningen til venstre for én, når man kigger mod dette 'nord', altså i visse egne en sydlig retning.

Vi kommer også til at berøre et par mindre kendte sprog: det næsten uddøde *livisk*, der tidligere blev talt i store dele af Letland, men som nu højst har en håndfuld ældre talere tilbage; og *karelsk*, der tales i den russiske provins Karelen langs Finlands østlige grænse. Og vi må hellere med det samme stifte bekendtskab med betegnelsen *østersøfinsk*; den angiver ikke – som man ellers nok kunne tro – dialekter af finsk, der tales langs Østersøkysten, men derimod en hel gruppe af sprog, hvortil både finsk, estisk, livisk, karelsk og flere andre mindre sprog hører. Samisk hører til uden for gruppen; man kunne sige, at samisk forholder sig de til de østersøfinske sprog, som tysk gør det til de nordiske: Det er ganske vist beslæg-

tet, men bare lidt længere ude – og dog alligevel nok til, at mange ord er gensidigt forståelige.

I øvrigt er samisk strengt taget ikke ét enkelt sprog, men regnes oftest for 10 forskellige. Nogle af læserne vil nok være stødt på det *nord-samiske* sprog, det største og livskraftigste af dem, gennem nyheds- eller børneudsendelser i svensk og norsk tv. De samiske ord, der behandles i denne artikel, er fra *nordsamisk*, hvor intet andet er angivet.

Både de samiske og de østersøfinske sprog tilhører den *finsk-ugriske* sprogfamilie og er dermed langt ude beslægtet med bl.a. ungarsk og en række mindre sprog i det nordlige og centrale Rusland. Sammen med en gruppe endnu fjernere slægtninge, de *samojediske* sprog, udgør de den *uralske* sprogæt, hvis fælles udgangspunkt ("ursprog" eller "grundsprog") menes at have været talt for 7000-8000 år siden af grupper af jægere og samlere langs floden Ural i Sibirien. I dag tales der i alt ca. 30 uralske sprog; men i denne artikel nøjes vi med at behandle dem, der tales i Norden.

Øst

'Øst' hedder *itä* på finsk og *ida* på estisk – men på livisk betyder det tilsvarende ord, *ida*, 'nordøst'. Det menes at være afledt af verbet 'vokse' (finsk *itää*), da det jo er fra det østlige verdenshjørne, solen står op eller "vokser frem". Præcis hvor solen står op, veksler dog en del efter årstiden. Midt på sommeren står den fx i Sydfinland op i nordøst og går ned i sydvest. Oppe ved polarcirklen går solen slet ikke ned om sommeren,

men bevæger sig i stedet rundt omkring på himlen i løbet af døgnet. Det kan være én af grundene til, at verdenshjørnerne netop i østersøfinske og samiske sprog ser ud til at have skiftet, som vinden blæser.

I en artikel om retningsbetegnelser på østersøfinske sprog er det oplagt at kigge lidt på disse sprogs navne for Østersøen. Mens den på finsk hedder *itämeri*, meget forventeligt sammensat af ordene for 'øst' og 'hav', så kalder esterne den 'Vesterhavet', *läänemeri*. Estland ligger på Østersøens østlige bred, og havet dermed mod vest, så det er egentlig meget logisk; esterne har navngivet havet ud fra deres eget perspektiv, fuldstændig som når vi selv kalder Nordsøen for Vesterhavet, når vi står og kigger ud over vandet fra Jyllands vestkyst – selvom det jo egentlig er samme hav, det drejer sig om. Den opmærksomme læser vil måske studse over, hvorfor finnerne så ikke kalder det for 'Sydhavet', når nu Finland ligger nord for Østersøen. Det skyldes simpelthen, at det finske navn er en låneoversættelse fra svensk *Östersjön*.

Samernes navn for Østersøen, *nuortamearra*, betyder også direkte oversat 'Østhavet', men første led af dette navn, *nuorta-* ('øst'), er historisk set identisk med vores ord *nord* – det er nemlig lånt fra nordisk i vikingetiden. I visse samiske dialekter betyder det endda 'syd'! Forvirringen skyldes som tidligere nævnt, at ordet oprindeligt blot angav retningen ud mod kysten set fra beskuerens synspunkt.

Liverne kalder traditionelt havet for *välða-mer*, 'det hvide hav' – et navn, der umiddelbart kan minde om

Baltikum; sproghistorikerne anser det da heller ikke for udelukket, at det sidstnævnte er afledt af en gammel indoeuropæisk betegnelse for farven hvid, der indgår i det danske ord *blank* og det slaviske element *Bela-* i *Belarus*, 'Hviderusland'; det slaviske ord for 'sump', fx russisk *boloto*, hører dog også hertil, så det er teoretisk muligt, at navnet på Østersøen oprindeligt ikke har sigtet til farven hvid eller noget særligt blankt, men blot angivet, at der var tale om et vandområde (Hviderusland har ikke nogen kyststrækning, men er særligt rigt på sumpområder).

Mere ligetil er de liviske retningsbetegnelser *mōgōr*, 'øst', og *vežgōr*, 'vest'; direkte oversat betyder de 'landsiden' og 'vandsiden'.

Vest

Det finske ord for 'vest', *länsi*, og det estiske, *lääs*, er historisk set identisk med det liviske *lēnts*, 'sydvest', men i øvrigt af usikker oprindelse. Det bedste bud er nok, at der er tale om en afledning af substantivet 'lavland' (finsk *lansi*) og verbet 'at ligge ned' (finsk *lannistaa*). Meningen skulle da være, at 'vest' er den retning, hvor solen går ned (i så fald er den liviske betydning vel resultat af en senere udvikling). Ordets stamme er *lante-*, og det menes beslægtet med det danske ord *land*; sprogforskerne er bare lidt uenige om hvordan, idet nogle regner det for et låneord fra vores egen sprogæt, den indoeuropæiske; andre regner begge ord for at have samme kilde og dermed for at være et af de såkaldte *indo-uralske* ord, der stammer tilbage fra et fælles grund-

sprog for de indoeuropæiske og ural-ske sprog.

Samisk *oarji*, 'vest', har til gengæld en sikker etymologi. Det er mærkeligt nok sproghistorisk identisk med det finske ord for 'slave', *orja*. Det betegner indoeuropæisktalende folkeslag – der er nemlig historisk set tale om ordet *arier*, de iranske og indiske folks gamle benævnelse for sig selv, lånt ind i finsk-ugrisk. Måske har folkeslagene ligget i hyppig krig med hinanden og taget fanger; der er i hvert fald ikke noget, der tyder på, at iransk- eller indoeuropæisktalende folkeslag generelt har levet i trældom hos deres finsk-ugriske naboer. Den samiske betegnelse for retningen 'vest' må være yngre og behøver ikke at sigte specifikt til indoeuropæere – der er sandsynligvis blot tale om, at de folk, der blev taget som slaver, boede mod vest eller sydvest, og så har man anvendt ordet for 'slave', som man for længst havde lånt.

Syd

Finsk *etelä* er afledt af *esi*, 'forside', fordi man tidligere byggede huse med forsiden mod den varmeste vindretning. Den allervarmeste vindretning i Finland og Estland er dog, ligesom i Danmark, sydøst, hvilket passer udmærket med estisk *edel*.

Samisk *lulli* er retningen væk fra kysten, i moderne geografiske navne 'syd', men angiver traditionelt bare retningen væk fra kysten, hvormed mange samer i Norge har ment vores øst. Det er beslægtet med estisk *lõuna*, 'syd', som behandles nedenfor.

Et andet samisk ord for 'syd', *maddi*, refererer samtidig til 'den in-

derste del af fastlandet' og er lånt fra finsk *mantu*, 'tørt land; mark' (dvs. modsat moselandet og de skovklædte områder). Det giver mening, når man samtidig får at vide, at *maddi-biegga*, 'søndenvinden', for mange samer netop er den vind, der kommer inde fra fastlandet.

Livisk *pāva-sidam*, 'syd', betyder direkte oversat 'midten af dagen', hvor *sidam*, 'midte, centrum', også betyder 'hjerter' og er identisk med finsk *sydän*.

Nord

Finsk *pohjoinen*, 'nord', er afledt af *pohja*, 'bagside', fordi man traditionelt har bygget huse med bagsiden i den koldeste retning (jf. *etelä* ovenfor). *Pohja* betyder samtidig også 'bund; grundlag; fundament' og er lånt fra et urgermansk ord, **banstja-*, der senere har udviklet sig til vores *bås*, enten direkte eller via samisk *boašši*, 'bagside af huset'. Estisk *põhi* og livisk *pūoi*, 'nord', indeholder den samme rod.

Samisk bruger ordet *davvi*, der som nævnt ovenfor oprindeligt angav 'retningen ud mod kysten', en retning, som for mange (men ikke alle) samer mere eller mindre var lig med nord. På dialekterne betyder det så forskellige ting som 'stillestående vand', 'dybt vand', 'nord', 'længere nede ad floden' og oven i købet 'Finland'! Etymologisk set er det identisk med det finske adjektiv *syvä*, 'dyb', som vel også viser den allertidligste samiske betydning.

Nordvest

Både finsk *luode*, estisk *loe* og livisk *lūod* betyder 'nordvest', men karelsk

luueh, 'vest', stemmer overens med finske og estiske dialekter og røber måske en tidligere betydning. På estisk og ældre finsk har det bibetydningen 'højvande; oversvømmelse'. At ordet i moderne finsk betyder 'ebbe', skyldes vistnok en skrivefejl i én af de ældre finske ordbøger, som så har levet videre i standardsproget! Det regnes som regel for at være lånt fra et urgermansk ord svarende til vores *flod* i betydningen 'højvande'; da et ord på finsk normalt ikke kan begynde med mere end én konsonant, har man i låneord kun bevaret den sidste af de oprindelige konsonanter i en konsonantgruppe. Tydningen af ordets germanske oprindelse går tilbage til den berømte danske sprogforsker Vilhelm Thomsens afhandling *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske* fra 1869. Andre forskere har senere foreslået, at ordet i stedet kunne være en afledning i østersøfinsk selv af et verbum, som både betyder 'lade slippe, lade gå', finsk *luotaa*. 'Solen går ned' hedder nemlig på estisk *päev on loojas*, og det tilsvarende udtryk på finsk lyder *aurinko laskee*, hvor *laskee* er et andet verbum for at 'lade slippe' med en nøjagtig parallel.

Lulesamisk, der bl.a. tales omkring Luleå i Sverige, bruger for retningen 'nordvest' ordet *alle-*. Det er beslægtet med finsk *ylä*, 'øvre', og angiver oprindeligt noget højtliggende. Der kan være tale om en tilbagedannelse (omtolkning) fra udtryk som *alle-vareh*, 'bjergene (mod vest)'.

Nordøst

Det finske *koillinen*, 'nordøst', er en afledning af *koi*, som betyder 'mor-

genrøde, morgengry', nemlig den retning, hvori solen først kommer til syne. Det afslører, at der må være tale om en gammel betegnelse for 'øst'. *Koitar* er i gammel finsk folketro navnet på morgenrødens gudinde. Hun hedder på estisk *Kõit*, men den estiske betegnelse for 'nordøst' er et ubeslægtet ord *kirre*, nok afledt af *kirs*, 'frost, frostlag i jorden'. Nabo-sproget livisk har som nævnt betegnelsen *ida*, det gamle ord for 'øst'.

Sydvest

Finsk *lounas*, 'sydvest; middagstid; frokost', svarer til estisk *lõuna*, 'syd; middagstid; frokost', og livisk *lõnag*, 'sydøst', er et gammelt ord for dagen. Det er lånt til lettisk som *launags*, 'mellemmåltid, frokost', og litauisk *lāunagas*, 'aftensmad'. Her behøver man bare tænke på vores eget *mid-dag*, der jo både kan betyde 'tidspunktet midt på dagen' og 'aftensmåltid'. Oprindeligt var det 'frokost', men efterhånden som det varme hovedmåltid skiftede til om aftenen, fulgte betegnelsen med. Det hele blev forskubbet på dansk, idet én af de oprindelige betegnelser for morgenmaden, *frokost*, så blev betegnelsen for måltidet midt på dagen (svensk *frukost* og norsk *frokost* betyder derimod stadig 'morgenmad'). En anden gammel morgenmadsbetegnelse, *davre*, lever næsten kun videre som første del af navnet på et havregrynsmærke.

Der er en lille sandsynlighed for, at også et af de keltiske ord for 'frokost', irsk *lón*, er lånt fra det finske *lounas*. Det virker måske ikke så bekendt ved første øjekast, men den irske flertals-

form *lóinte* er kilden til det engelske *lunch*, der senere er lånt ind i svensk og norsk. Varianten *luncheon* kommer af en afledt form af det irske ord *lóintean*, som betyder 'overdådigt måltid'. At det keltiske ord skulle stamme fra finsk-ugriske sprog, forudsætter dog, at de har været i kontakt med hinanden på et tidspunkt i historien – og det er der mange, der tvivler på. Man kunne forestille sig, at en tredje sproggruppe som vores egen germanske kunne have ageret formidlersprog – men fra germansk kender man ikke ordet, så om der er en forbindelse mellem det finske og det keltiske/engelske ord, står hen i det uvisse. Det er imidlertid tydeligt, at långiveren i bekræftende fald må være østersøfinsk, idet man kan se, at det finske ord er dannet i uralsk selv af en rod **luwe*, 'syd; øst' (> sammisk *lulle* 'syd'), og en n-holdig afledningsendelse.

Sydøst

Dette verdenshjørne hedder på finsk *kaakko* og på estisk *kagu* – en betegnelse, der siges at være afledt af fuglenavnet *kaakkuri*, 'rødstrubet lom', fordi denne fugl trækker om vinteren og om sommeren kommer tilbage fra sydøst. Det kan lyde lidt søgt, men lommen har spillet en rolle i nordeuropæisk kulturhistorie som et varsel om storme (i Skotland kaldes den *raingoose*, 'regngås'), så det giver god mening, at den har lagt navn til en vindretning. Fuglens navn er dannet ved lydefterligning og sigter til de karakteristiske gakkelyde, som den frembringer under flugten. Talrige varianter findes i dialekterne;

i én af dem hedder den slet og ret *kaakko*, altså fuldstændig det samme som retningsbetegnelsen. Det danske *lom* kommer sandsynligvis også af et lydfefterlignende ord, jf. at *lómur* på moderne islandsk både betyder 'lom' og 'skrig', og her sigtes der til de klagede skrig, fuglen udstøder, når den befinder sig ude på vandet.

For retningen sydøst bruger livisk ordet *lōnag*, vores frokost-ord fra før, der jo på finsk betyder 'sydvest' og på estisk 'syd'. Det er højst sandsynligt estisk, der her har bevaret den oprindelige betydning, idet 'syd' og 'middag' også andre steder kan hedde én og samme ting. De, der har fulgt serien om retningsbetegnelser i *Mål og Mæle* (jf. årgang 28, nr. 2), kan måske huske, at fransk *midi* og italiensk *mezzogiorno* også kan betyde både 'middag' og 'syd', ligesom de slaviske sprog polsk, hviderussisk og ukrainsk bruger det samme ord for begge dele, fx polsk *południe*.

Venstre og højre

Finsk *vasen* og estisk *vasak*, *vasem*, 'venstre', har uden for østersøfinsk kun slægtninge i samojediske sprog, hvor de specifikt betyder 'venstre hånd'. Med efterkommere i de to geografisk yderligste sproggrupper kan vi regne det for et godt, gammelt uralsk ord.

Derimod er der nogen sandsynlighed for, at finsk *oikea* og estisk *õige*, 'højre', er lånt fra indoeuropæisk. Ligesom engelsk *right* betyder de også 'rigtig' – og desuden 'passende', 'sand' og 'retfærdig' – så vi kan have at gøre enten med det indoeuropæiske talord '1' (jf. sanskrit *éka*-) med en velkendt

betydningsovergang fra 'ens, magen til' til 'passende, som passer til', eller med roden i oldgræsk *éikōn*, 'lighed; billede; portræt' (hvorfra vi har lånt *ikon*), og *eoikōs*, 'passende, lig; sandsynlig'. Ligheden med engelsk *okay* er sandsynligvis helt tilfældig.

Verdenshjørner og orientering

Den finske sprogforsker Knut Tallquist påviste i 1928, at betegnelser for verdenshjørner generelt kan opdeles i fire typer: 1) dem, der er opkaldt efter lokale geografiske orienteringspunkter som floder, bjerge og dale i nærheden; 2) dem, der egentlig er lokale retningsangivelser som *foran*, *bagved*, *højre* og *venstre*, et system, der kaldes *qibla* efter det arabiske ord for den retning (mod Mekka), muslimer vender ansigtet mod ved bøn; 3) orientering efter solen (hvor betegnelserne er identiske med eller kommer af ord som *gry*, *morgenrøde*, *solnedgang* osv.), og 4) såkaldt polar orientering, bestemt efter nordstjernen eller solens stilling på himlen ved middag eller midnat.

Forholdene i de moderne samiske og østersøfinske sprog er i dag blandede, men bærer tydeligt præg af et oprindeligt type 1-system, hvor landskabet og ikke mindst havets eller flodernes placering i forhold til beskueren har spillet en stor rolle. Pga. midnatssolen og vintermørket har solen og stjernerne været mindre afgørende, og det har i forvejen været vigtigt at kunne orientere sig efter terrænforholdene for ikke at fare vild på den barske tundra. Med den moderne civilisation og indførelsen af standardiserede skriftsprog

er termene de fleste steder "frosset fast", så de efterhånden er kommet til at angive verdenshjørner i vores forstand (uafhængigt af, hvor taleren selv befinder sig), men vel at mærke ikke nødvendigvis de samme verdenshjørner fra sprog til sprog. Artiklen her har endda givet et forsimplet billede, idet vi hovedsagelig har kigget på de moderne standardsprog, hvor betegnelserne først blev lagt

fast ret sent – i finsk fx i 1800-tallet. Eftersom mange af betegnelserne har været helt afhængige af den lokale geografi, varierer deres betydning naturligvis stærkt i dialekterne.

*Adam Hyllested (f. 1976)
videnskabelig assistent, mag.art. i indoeuropæisk, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet*

Aveda og sanskrit

Af Benedicte Nielsen

Her skal vi se på historien bag et produkt navn, *Aveda*, som nogle måske kender fra en serie skønhedspleje-produkter baseret på forskellige ikke-vestlige medicinske traditioner.

Aveda og ayurveda

www.aveda.com beretter, at firmaets grundlægger, der var hårstylist, engang i halvfjerdserne var blevet træt af at arbejde med skadelige kemikalier i frisørbranchen.

Hans søgen efter sundere produkter førte ham til Indien, hvor han gav sig til at studere den traditionelle medicin, der på det oldindiske sprog sanskrit hedder *ayurveda*. Navnet betyder 'livsviden'. På grundlag af sine studier skabte vores stylist Aveda-produkterne.

Mange kilder vil vide, at *Aveda* er en forkortelse af *ayurveda*, hvori-mod www.aveda.com selv oplyser, at navnet er sanskrit og betyder 'al viden' (*all knowledge*). Men kan det nu også passe? Nej, hvis *Aveda* var ordentligt sanskrit, ville det faktisk betyde 'uden viden', eller 'uvidende', slet og ret, og det er nok, hvad den gode shampooproducent var, da han fandt på navnet: uvidende om dets egentlige betydning. Ellers havde han formodentlig fundet på noget bedre, eftersom produkterne jo skulle forestille at være baseret på en helt særlig viden.

Sanskrit

– et indoeuropæisk sprog

Forklaringen på, hvorfor *aveda* lige netop ville have denne betydning, er interessant for den, der interesserer sig for sprogenes historie, for hvis ordet var sanskrit, ville det være sammensat af to elementer, *a-* og *veda*, der er direkte beslægtede med dansk *u-* og *vid-*, som vi for eksempel ser i *u-vid-ende*.

Sanskrit er nemlig et indoeuropæisk sprog og er som sådan beslægtet med germanske sprog som dansk, tysk og engelsk. Den indoeuropæiske sprogvidenskab går ud på, gennem sammenligning af de enkelte sprogrene (græsk, latin, germansk, slavisk, baltisk osv.), at gøre rede for slægtskabsforholdet mellem sprogene og rekonstruere det fælles sprog, som må have ligget til grund for dem alle.

Sanskrit *aveda* – dansk *uvidende*

Forstavelsen *a-*, som betyder 'uden' og 'ikke', er hyppig i sanskrit. Ligesom substantivet *veda* kan den påvises at være nedarvet fra det rekonstruerede, fælles-indoeuropæiske grundprog. Den afspejler en benægtende partikel, som vi rekonstruerer som *ṇ*, et *n* med en ring under, der angiver vokalisk udtale.

Det er lige netop denne lyd, der giver det *u-*, vi ser i dansk *uvidende*,

tysk og engelsk *un-* (som i *unbekannt*, *unknown*), latinsk *in-* (som i låneordene *inaktiv* og *infertil*), græsk *a-* eller *an-* (som i låneordet *an-onym*, egtl. 'uden navn') og sanskrit *a-* eller *an-*.

Ordet *veda* betyder 'viden', 'visdom' eller 'videnskab'. Det er et meget betydningsfuldt ord i den indiske begrebsverden, fordi de allertidligste hellige skrifter kaldes *vedaerne*. Navnet henviser til, at de indeholder den viden, de brahmaniske præster i de ældste tider skulle erhverve sig.

Som sagt er *veda* beslægtet med en hel række ord på de germanske sprog, såsom dansk *viden*, tysk *Wis-sen* og dansk *vid*, som vi genfinder i engelsk *wit* og tysk *Witz*, der oprindeligt betød 'åndrighed, kløgt', men i dag er kommet til at betyde 'vits' – det sidstnævnte er et tysk låneord i dansk. Også *vittighed* betød oprindeligt det samme som *vid*. Fra engelsk kender vi *unwittingly*, 'uvidende, uforvarende'. Andre beslægtede former er adjektiverne *vi(i)s*, engelsk *wise* og tysk *weise*.

Hvorfor "u-viden" ville betyde 'uvidende' på sanskrit

Når man på dansk sætter *u-* sammen med et substantiv, får man et nyt substantiv: Vi kender det fra *udyr* og *utøj* og, meget relevant her, i den gamle sammensætning *uvid*, der betyder 'uforstand, dumhed'.

På sanskrit fungerer tingene anderledes. *Aveda* kunne ganske vist betyde 'ikke-veda', dvs. et skrift eller en videnskab, der ikke er en del af *vedaerne*; men det normale er, at man ved at sætte *a-* eller *an-* sammen med et substantiv får et adjektiv: Hvis

man for eksempel sætter det sammen med substantivet *putra*, 'søn', fås et adjektiv, *a-putra*, der betyder 'uden sønner; barnløs'; hvis man sætter det sammen med substantivet *hasta*, 'hånd', får man et adjektiv, *a-hasta*, der betyder 'en som ikke har nogen hænder; håndløs'. Det er helt det samme, som når man på græsk har sat *an-* sammen med substantivet *onoma/onyma*, 'navn', og derved dannet adjektivet *an-onym*, 'uden navn; navnløs'.

Hvis man satte *a(n)-* sammen med substantivet *veda*, 'viden', ville man altså normalt få et adjektiv med betydningen 'uvidende'.

Aveda – 'al viden'?

Hvad så med *Avedas* egen forklaring – at *aveda* skulle betyde 'al viden'? Ja, den holder ikke! Adjektivet 'al' hedder *sarva* eller *viśva* på sanskrit, og 'al viden' ville derfor hedde *sarva veda* eller *viśva veda*. Det ved de måske godt hos *Aveda* – i hvert fald kunne man få den mistanke, at de har fundet på deres egen forklaring for at lægge et røgslør ud for dem, der har fået færten af noget lorent ved deres navn.

Nomen est omen, 'et navn er et varsel', sagde de gamle romere. Som oftest siger navnet dog mere om den, der har givet det, end om den for det meste sagesløse person eller genstand, der skal bære det. I det givne tilfælde siger det det endog meget præcist!

*Benedicte Nielsen (f. 1965), cand. phil., videnskabelig assistent
Roots of Europe – Language, Culture,
and Migrations, Københavns Universitet*

Nomineringer til Årets ord og udtryk 2008

I 2006 lancerede vi kampagnen Årets ord, og siden 2007 har vi desuden kåret Årets udtryk. Vi – det vil sige I, kære læsere – skal til det igen, og til inspiration lægger vi som sædvanlig ud med nogle nomineringer. Men først skal vi lige kaste et blik på udlandet. Som vi i sin tid skrev, kommer ideen fra det tysksprogede område, så lad os se, hvad der har været årets ord dernede i den mellemliggende tid.

I Tyskland var det i fodboldåret 2006 *Fanmeile*, dvs. en (ofte afspærret) strækning med tv-skærme, boder og udskænkning, hvor sportsinteresserede kan feste. I 2007 var det *Klimakatastrophe* – tematisk beslægtet med vores 2007'er, *klimaministerium*. I Østrig var det hhv. *Penthouse-Sozialismus* efter en korrupsionssag og *Bundestrojaner* om statslig overvågningssoftware på internettet. De tysksprogede schweizere (se også *Mål og Mæle* 2005, nr. 1) derimod kårede i 2006 *Rauchverbot* og året efter *Sterbetourismus*, 'dødsturisme', om livstrætte mennesker, som tager til udlandet for at købe sig til aktiv dødshjælp. Selv de talmæssigt uimponerende liechtensteinere valgte Årets ord, nemlig i 2006 *Souveränitet* og året efter *Passivrauchen*, altså passiv rygning. Både rygning og klimaet er åbenbart noget, der optager sindene.

Der er tale om både nye ord og gamle ord med fornyet aktualitet, og præcis sådan er også *Mål og Mæle*-kampagnen tænkt: Vi leder ikke nødvendigvis efter nydannede, nyim-

porterede eller kernedanske ord. Det skal heller ikke nødvendigvis være yndlingsord, men kan også være hedeord eller helt neutrale udtryk. De skal bare være relevante for en dansk sammenhæng samt aktuelle det pågældende år – og "ord" indbefatter både her og i sprogvidenskaben også navne. I Centraleuropa kårer de flere steder desuden årets "Unwort"; det har vi ikke fundet nødvendigt, når nu Årets ord sagtens kan være negativt motiveret. Derimod vælger vi også Årets *udtryk*, som vi forstår som en flerordsforbindelse, evt. i form af et citat.

Her er de første kandidater:

Nomineringer til Årets ord

1. **i-phone**, navn på en eftertragtet multimedietelefon fra Apple; foreslået af Jens Sønderup, Ringsbjerg.
2. **Makemake**, navn på vores solsystems tredjestørste dværgplanet eller plutoide, som fik denne status officielt i 2008. Navnet stammer fra Påskeøens mytologi; Makemake blev opdaget i påsken 2005.
3. **Dr. Dragan David Drabić**, dæknævnet på Radovan Karadžić, inden han blev arresteret af de serbiske myndigheder.
4. **quinball**, navnet på ny ketsjersportsgren i Danmark; ordet er en blanding af kinesisk og engelsk.
5. **rentefaldslån**, en ny realkreditlånstype, hvor renten efter sigende kun kan falde, ikke stige.
6. **samkørsel**, ikke af registre, men

mellem mennesker i privatbiler, organiseret via internettet.

7. **X-faktor**, den udefinerbare menneskelige egenskab, der skal til, før man brænder igennem hos nogen, fx i et talentshow.

8. **ekstremregn**, voldsomme regnmængder forårsaget af klimaforandringer.

9. **recession**, et næsten glemt ord, som i 2008 blev aktuelt igen.

10. **nigeriabrev**, en e-mail fra en ukendt afsender, oftest fra et eksotisk land, med opfordring til at indbetale et beløb til en konto med det formål at støtte velgørenhed eller at få adgang til en præmie, man angiveligt har vundet.

11. **tempelhår**, hår som doneres af religiøse inderer til hellige formål, men som videresælges til frisørsaloner i vesten med henblik på kundernes hårforlængelse.

12. **ven, venneanmodning**, siden opkomsten af internettjenesten Facebook ny betydning af og sammensætning med ordet *ven*.

13. **Udlændingesservice**, det nye navn på det organ, der tidligere hed Udlændingestyrelsen.

14. **Fuglereden**, navnet på det centrale, nybyggede hovedstadion i Beijing under OL.

15. **Liberal Alliance**, det nye navn på partiet Ny Alliance.

16. **food miles**, engelsk betegnelse for og omstridt mærkning af, hvor langt en fødevarer er blevet transporteret.

17. **finanskrise**, et andet nyaktuelt ord, foreslået af Kjeld Kristensen, Lyngby.

18. **parat-tvivl**, udtryk for, at man på kommando kan svare usikkert og tøvende på hvad som helst.

19. **Sydossetien**, kaukasiske udbrøderrepublik, som vil løsrive sig fra Georgien, hvilket Rusland anerkender. I 2008 kom det til krig mellem de tre parter.

20. **AK81**, nydannet støttegruppe for Hells Angels; koden står for: "Altid Klar, Hells Angels", hvor cifrene markerer bogstavernes alfabetiske plads.

21. **mulighedserklæring**, erstatning af lægeerklæringen om uarbejdsdygtighed; mulighedserklæringen fokuserer i stedet på, hvad den sygemeldte positivt så kan lave.

Nomineringer til Årets udtryk

1. **Ritts billige boliger**, folkeligt navn på de lejligheder, som Ritt Bjerregaard under den kommunale valgkamp lovede 5.000 af til 5.000 kr., og som nu står færdige i et antal af 12 i Sydhavnen i København.

2. **"Serios detoxkur!"**, Klaus Riskær Pedersens kommentar til pressen efter sin fængselsdom.

3. **"Sent, sent, sent. Men godt, godt, godt"**, tidligere Jugoslavienforhandler Carl Bildt om pågribelsen af Radovan Karadžić.

4. **"En sand miljøforkæmper"**, statsminister Anders Fogh Rasmussen om præsident George W. Bush.

5. **One world, one dream**, mottoet for OL 2008 i Beijing.

6. **Gesundheit macht frei**, kampagne mod rygerrestriktioner fra Himmelblå Fonden.

7. **Grøn vækst**, navnet på regeringens nye nationale miljøplan.

Forslag og stemmer, inklusive en kort motivation, sendes til Ken Farø (kenfaroe@hum.ku.dk).

'mål'

Mål og Mæle på tegnsprog

'og'

'mæle'